

УДК 343.1:347.426.6(477:4)

Маланчук Петро Михайлович –

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства
ННІ права Сумського державного університету

Petro M. Malanchuk –

candidate of juridical sciences,
associate professor of department of criminal law and procedure,
the Scientific Research Institute
of Sumy State University
(2 Rymskoho-Korsakova Street, Sumy, 40000, Ukraine)

Верещака Ярина Вікторівна –

студентка II курсу
ННІ права Сумського державного університету

Yaryna V. Vereshchaka –

2nd year student,
the Scientific Research Institute
of Sumy State University
(2 Rymskoho-Korsakova Street, Sumy, 40000, Ukraine)

Відшкодування шкоди у кримінальному провадженні в Україні у порівнянні з зарубіжними країнами

У статті особливу увагу приділено питанню відшкодування шкоди потерпілому, заподіяної кримінальним правопорушенням та способам її відшкодування через такі форми, як добровільне відшкодування, цивільний позов та за рахунок Державного бюджету України, а також аналізу зарубіжного досвіду таких країн, як Франція, Велика Британія та Чехія, щодо відшкодування (компенсації) шкоди, завданої злочинцем.

Ключові слова: відшкодування (компенсація) шкоди, моральна шкода, фізична шкода, добровільне відшкодування (компенсація) шкоди, цивільний позов, відшкодування шкоди за рахунок держави.

В статье особое внимание уделено вопросу возмещения вреда потерпевшему, причиненного уголовным правонарушением и способам его возмещения через такие формы, как добровольное возмещение, гражданский иск и за счет Государственного бюджета Украины, а также анализа зарубежного опыта таких стран, как Франция, Великобритания и Чехия, по возмещению (компенсации) вреда, причиненного преступлением.

Ключевые слова: возмещение (компенсация) вреда, моральный вред, физический вред, добровольное возмещение (компенсация) вреда, гражданский иск, возмещение вреда за счет государства.

P.M. Malanchuk, Ya.V. Vereshchaka Compensation of Damage in Criminal Proceeding in Ukraine Compared with Foreign Countries

In the article a main attention is paid to the issue of reparation to the injured, caused by a criminal offense and methods of its compensation through such forms as voluntary compensation, civil suit and at the expense of the State Budget of Ukraine.

The object of this article is the social relations that arise in the process of realization of the right to reimbursing the damage caused by a criminal offense.

In criminal proceedings to reimburse only moral and property damage, physical harm is defined as a set of changes that objectively occurred in a person's state as a result of a criminal offense.

A damage is an objective concept, based on the right and morality and represents the changes that occurred in the property, physical, mental, moral state of a person as a result of committing a crime.

The purpose of this paper is to determine the concept and forms (methods) of compensation of damage in criminal procedure, research international and foreign experience in this sphere.

Ukraine, at the present stage of development, requires to improve the process of reparation in criminal proceedings in accordance with international standards, as well as the application of foreign best practices, because such actions will contribute to improving the mechanism of reimbursing the damage caused by the crimes.

Keywords: *reparation, moral damage, physical damage, voluntary redress, civil suit, compensation of damage at the expense of the state.*

Постановка проблеми. Кримінальний процес має на меті захист як публічних, так і приватних прав та інтересів осіб, яким злочином завдано матеріальної та/або моральної шкоди. Зазначимо, що одним із завдань кримінального провадження є охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального процесу. Ця категорія включає, зокрема, майнові права та інтереси учасників кримінального провадження.

Реформування економічної, політичної та соціальної сфер життєдіяльності підвищують значення всіх майнових прав особистості, в тому числі і права на відшкодування (компенсацію) шкоди у кримінальному процесі. Саме тому захист прав та законних інтересів громадян, які постраждали від правопорушень має особливе значення у суспільстві.

У реформуванні механізму відшкодування (компенсації) шкоди, завданої кримінальним правопорушенням (злочином чи кримінальним проступком), для України першочергове значення має приведення вітчизняного законодавства до міжнародних стандартів із прав людини та громадянина, дослідження досвіду міжнародного правового регулювання, проведення аналізу практики зарубіжних країн, які провели реформування свого законодавства у сфері захисту прав потерпілих.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному процесі досліджували у своїх наукових працях такі учені, як А. Стебелев, О. Миколенко, І. Грицюк, О. Татаров та інші.

Невирішені раніше проблеми. Нині першочергове значення має перенесення міжнародних стандартів із прав людини в українське кримінальне процесуальне законодавство, що актуалізує науковий аналіз

норм та здобутків процесу відшкодування шкоди зарубіжних країн.

Мета даної роботи полягає в визначенні поняття та форм (способів) відшкодування шкоди в кримінальному процесі, дослідженні міжнародного та закордонного досвіду відшкодування (компенсації) шкоди в кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. У теорії кримінального процесу термін «компенсація шкоди» зазвичай вживається стосовно моральної шкоди, а «відшкодування шкоди» – майнової шкоди. Саме тому глава 9 чинного КПК України має назву «Відшкодування (компенсація) шкоди у кримінальному провадженні, цивільний позов» [1].

Б. Скрипченко, визначає поняття шкода, як об'єктивну категорію, що базується на праві й моралі та являє собою ті зміни, які настали в майновому, фізичному, психічному, моральному стані особи внаслідок скоєння злочину. Шкода належить до об'єктивної сторони складу злочину, адже шкода, завдана кримінальним правопорушенням, і шкода, що є підставою для визнання особи потерпілою, має об'єктивний характер. Зазначимо, що її об'єктивний характер проявляється і в тому, що шкода, заподіяна певній особі, існує незалежно від чієїсь думки, у тому числі й думки цієї особи [2, с. 175].

На думку науковців щодо кількості форм (способів) відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному провадженні, можемо зазначити, що за критерієм добровільності чи примусовості, відшкодування можна поділити на:

- добровільне відшкодування (компенсація) шкоди (ч. 1 ст. 127 КПК України);
- стягнення судовим рішенням за результатами розгляду цивільного позову у

кримінальному провадженні (ч. 2 ст. 127 КПК України);

➤ відшкодування (компенсація) шкоди, завданої потерпілому внаслідок кримінального правопорушення за рахунок Державного бюджету України (ч. 3 ст. 127 КПК України) [1].

Переважає більшість дослідників, які беруть за кваліфікаційну ознаку шкоди наявність чи відсутність внаслідок вчиненого злочину матеріальної шкоди, відповідно поділяють наслідки злочину за змістом на матеріальні та нематеріальні [3, с. 131]. А. Михлін у науковій праці до матеріальних наслідків злочину відносить наслідки:

- що знайшли своє вираження у позбавленні людини життя або здоров'я, тобто особисту матеріальну шкоду;

- що викликали втрату чи пошкодження майна і витрати, пов'язані з його відновленням (майнова шкода у вигляді прямої шкоди) чи недержання належних доходів (майнова шкода у вигляді недержаних доходів) [4, с. 17].

Зазначимо, що всі можливі інші наслідки злочинів А. Михлін відносить до нематеріальних, ключовими серед яких є:

- 1) особисту нематеріальну шкоду (коли порушуються немайнові права громадян);

- 2) неособисту нематеріальну шкоду (коли порушуються особисті немайнові права держави, її утворень і громадських організацій) [4, с. 17].

Право на відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, - це суб'єктивне право особи, яка потерпіла від протиправних дій, вимагати відшкодування (компенсацію) заподіяної їй шкоди, зазвичай, безпосередньо від особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, а також в окремих випадках від держави, оскільки вона не забезпечила належним чином охорону особистих прав і свобод потерпілої особи. Це право належить суб'єкту правовідносин та є суб'єктивним правом.

Положеннями Кримінального процесуального кодексу України визначено, що особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової та/або моральної шкоди, має право під час кримінального провадження до початку судового розгляду пред'явити цивільний позов

[1]. Неохідно зазначити, що зазвичай цивільний позов у кримінальній справі пред'являється до обвинуваченого, тому що він несе відповідальність за заподіяну ним матеріальну шкоду [5].

Відшкодуванню у кримінальному провадженні підлягає моральна та майнова шкода, так як фізична шкода визначається як сукупність змін, які об'єктивно відбулися в стані людини внаслідок вчинення кримінального правопорушення. До складових фізичної шкоди належать тілесні ушкодження, розлад здоров'я, фізичні страждання, а тому їх фактичне відшкодування є неможливим. Витрати на відновлення фізичного здоров'я вираховуються в грошовому еквіваленті та відносяться до майнової шкоди. До них включають:

- оцінені в грошовому вигляді витрати на відновлення здоров'я потерпілого, а в разі його смерті – на поховання й виплати з підтримання матеріального добробуту і виховання непрацездатних членів сім'ї потерпілого та його неповнолітніх дітей;

- кошти, витрачені закладом охорони здоров'я на стаціонарне лікування особи, потерпілої від злочину [6, с. 144].

В. П. Паліюк під моральною шкодою розуміє моральні, фізичні страждання та переживання, а також втрати немайнового характеру, заподіяні дією (бездіяльністю), що посягають на абсолютні нематеріальні блага (життя, здоров'я, гідність особи, недоторканність особистого життя тощо) громадянина чи порушують його особисті немайнові права, пов'язані з майновими (право авторства, право на ім'я тощо), і майнові права громадянина [7, с. 50].

У більшості європейських держав вже знайшли реальне втілення ідеї американського вченого Х. Зера, суть яких полягає в тому, що протиправне і каране діяння треба розглядати не з позиції суспільної небезпеки, а з позиції завданої шкоди конкретній особі, оскільки у більшості випадків злочином завдається шкода конкретній особі, а не суспільству в цілому. Відповідно і покарання злочинця в першу чергу повинно передбачати відшкодування завданих потерпілому збитків, а вже потім міру суспільного покарання. Дана теорія реалізувалась у так званому відновлюючому правосудді (медіації), коли питання відновлення порушених прав потерпілого та відшкодування

йому завданих збитків вирішується на етапі досудового розслідування злочину. Ці положення закріплені в законодавстві більшості європейських держав [8, с. 3].

Добровільне відшкодування шкоди при розслідуванні і розгляді кримінального провадження виражається у відновленні порушеного майнового становища потерпілого, особою, яка вчинила злочин, а також його законним представником або іншою особою. Відповідно до норм кримінального права, такому факту надається юридичне значення. Отже, можемо зробити висновок, що добровільне відшкодування майнової та моральної шкоди, завданої внаслідок вчинення злочину, а також дії щодо загладження шкоди закріплені в КК України і розглядаються:

- як обставини, що пом'якшують покарання;
- як умова звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям, або у зв'язку з примиренням з потерпілим.

Добровільне відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди можливе як самим підозрюваним, обвинуваченим, так і будь-якою фізичною чи юридичною особою на прохання підозрюваного чи обвинуваченого, або за наявності його згоди.

Проте зазначимо, що стосовно фізичних осіб як суб'єктів добровільного відшкодування заподіяної підозрюваним, обвинуваченим шкоди якихось застережень (крім наявності в них цивільної дієздатності) не виникає, то щодо юридичних осіб вони є. Справа в тому, що добровільно відшкодувати заподіяну підозрюваним, обвинуваченим майнову та/ або моральну шкоду вправі лише юридичні особи приватного права. Юридичні особи публічного права, а так само ті, що утворені і функціонують на основі державної чи комунальної власності, такого права не мають [9].

Порядок добровільного відшкодування шкоди законом не закріплений, проте О. Миколенко припускає, що він може бути таким:

- ✓ Надання речі такого ж роду і якості, замість втраченої в результаті кримінального правопорушення (слід відмежовувати від кримінально-правової реституції).

- ✓ виправлення пошкодженої речі, повернення її в первинний стан тощо.

- ✓ Грошове відшкодування [10, с. 357].

Практика створила різні її форми, з яких можемо виокремити, зокрема:

- а) внесення грошей для погашення збитку на депозитний рахунок того суду (який буде надалі розглядати кримінальну справу);

- б) грошова компенсація обвинуваченим потерпілому в присутності слідчого під розписку;

- в) направлення грошової компенсації потерпілому поштою.

Слід звернути увагу на те, що процедура відшкодування шкоди потерпілим у кримінальному провадженні за рахунок держави передбачена у багатьох країнах світу, зокрема – в США, Німеччині, Великій Британії, Франції, Польщі, Іспанії. Зокрема, у США це питання регламентовано законами «Про захист потерпілих і свідків» 1982 р. та «Про потерпілих від злочинів» 1984 р., згідно з якими судам надано право зобов'язати винного відшкодувати завдану потерпілому шкоду. Хоча необхідно вказати, що процедура державної компенсації шкоди застосовується у разі неплатоспроможності винних осіб, тривалих строків їх ув'язнення чи в разі не встановлення особи, яка вчинила злочин.

У Великій Британії, на думку комісії британського парламенту, яка провела порівняльне дослідження цього питання, система відшкодування шкоди жертвам злочинів за рахунок держави є найкращою, так як у ній визначено широкий перелік злочинів, жертви яких одержують грошову компенсацію, та встановлені суттєві розміри грошових виплат [11].

Аналіз міжнародно-правових документів та цивільного законодавства України свідчить про те, що шкода потерпілому за рахунок держави має відшкодуватися лише у таких випадках:

- якщо не встановлено особу, яка вчинила кримінальне правопорушення (відсутність у кримінальному провадженні відомостей про особу, яка вчинила кримінальне правопорушення), або відсутність відомостей про місце перебування встановленої особи, яка вчинила кримінальне правопорушення;

➤ якщо особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, є неплатоспроможною. Тобто у тих випадках, коли підозрюваний, обвинувачений неспроможний відшкодувати шкоду, яку він завдав потерпілому.

Необхідно також звернути увагу на необхідність визначення строків, протягом яких потерпілий має право на відшкодування шкоди за рахунок держави. Так, у ст. 5 Конвенції вказано, що режим відшкодування шкоди може встановлювати строки, протягом якого приймаються заяви [12].

Відповідно до законодавства Чехії позивачем у кримінальному процесі є особа, якій в результаті злочину було заподіяно травми, матеріальні збитки, моральну шкоду або інші втрати, які можуть бути виражені у грошовому еквіваленті. Вимоги позивача про відшкодування шкоди повинні бути подані щодо правопорушника в кримінальному процесі у період між початком провадження у кримінальній справі (тобто на стадії попереднього розслідування) і не пізніше тієї частини судового розгляду, де представляються і досліджуються докази. Ця заява повинна містити підстави і розмір позову про відшкодування шкоди [13].

У Франції цивільний позов про відшкодування шкоди, заподіяної злочинцем, проступком чи правопорушенням, є доступним у кримінальному процесі для всіх, кому особисто була заподіяна шкода безпосередньо внаслідок перелічених діянь. Достатньо лише довести наявність збитків або шкоди, заподіяної злочинцем, і можна мати можливість вимагати відшкодування збитків, незалежно від їх розміру у кримінальному судочинстві [14].

Позов про відшкодування шкоди обов'язково повинен бути поданий, коли справа перебуває на стадії досудового розслідування. При цьому органи поліцейського розслідування

зобов'язані інформувати жертв усіма можливими способами про їх права, зокрема їх право на отримання компенсації за шкоду і тілесні пошкодження, яких вони зазнали. Зазначимо, що подати позов можна, навіть, у день винесення судового рішення у справі [14].

Проаналізувавши кримінально-процесуальне законодавство Італії можемо зробити висновок, що цивільний позов про компенсацію і відшкодування збитку може бути поданий жертвами, які понесли збитки, або їх спадкоємцями і наступниками в ході провадження проти обвинувачених або осіб, що несуть цивільно-правову відповідальність за їхні дії. Цивільний позов у кримінальному процесі можуть подати як фізичні, так і юридичні особи. Це право може здійснюватися незалежно від будь-яких дій та позовів стосовно компенсації заподіяної злочинцем шкоди цивільними судами [13].

Висновки. З огляду на вищезазначене зазначимо, що в кримінальному процесі в Україні під час відшкодування потерпілому шкоди, завданої злочинцем, законні інтереси потерпілих часто можуть залишатися незахищеними. Проте зазначимо, що навіть коли злочинця знайдено та засуджено, відшкодування нерідко розтягується на багато років.

Приведення процесу відшкодування шкоди в кримінальному провадженні в Україні до міжнародних стандартів, застосування досвіду зарубіжних країн сприятиме вдосконаленню механізму відшкодування (компенсації) завданої злочинцем шкоди.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 № 4651-VI [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
2. Скрипченко Б. В. Вред как основание признания потерпевшим / Б. В. Скрипченко // Потерпевший от преступления. – Владивосток, 1974. – С. 175–182.
3. Кудрявцев В. Н. Объективная сторона преступления / В. Н. Кудрявцев. – М. : Госюриздат, 1960. – 244 с.

4. Михлин А. С. Последствия преступления / А. С. Михлин. – М. : Юрид. лит., 1969. – 104 с.
5. Маланчук П. М. Кримінальний процес / П. М. Маланчук // Правознавство : навчальний посібник / за ред. В. В. Сухоноса. – Суми : Університетська книга, 2005. – С. 829-836.
6. Кримінальний процес : підручник / за заг. ред. В. В. Коваленка, Л. Д. Удалової, Д. П. Письменного. – К. : Центр учбової літератури, 2013. – 544 с.
7. Палиюк В. П. Моральный (неимущественный) вред / В. П. Палиюк. – К. : Право, 1999. – 232 с.
8. Лисенко А. Захист прав потерпілого у кримінальному процесі. Дослідження. [Електронний ресурс] / А. Лисенко. – Режим доступу : [http://uccg.org.ua/bulletin/Articles/01\(5\)/10-Doslidzhennya/051001.pdf](http://uccg.org.ua/bulletin/Articles/01(5)/10-Doslidzhennya/051001.pdf).
9. Кримінальний процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар ; заг. ред. А. А. Гетьмана. – Х. : Право, Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», Національна академія правових наук України, 2012. – 272 с.
10. Миколенко О. М. Добровільне відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди / О. М. Миколенко // Закарпатські правові читання. – 2017. – Том 1. – С. 353-357.
11. Смирнов С. В. Окомпенсации ущерба в уголовном процессе / С. В. Смирнов // Вестник Днепропет. ун-та. Правоведение. – 2007. – С. 70-71.
12. Европейская конвенция по возмещению ущерба жертвам насильственных преступлений от 24 ноября 1983 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_319.
13. Compensation to crime victims. European Commission of European Judicial Network [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/civiljustice/comp_crime_victim/comp_crime_victim_ec_en.htm.
14. Criminal Procedure Code of the French Republic (English version). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://legislationline.org/documents/section/criminal-codes>.

References:

1. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 13 kvitnia 2012 No. 4651-VI [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
2. В. В. Skrypchenko, Vred kak osnovanye pryznaniya poterpevshym / В. В. Skrypchenko // Poterpevshyi ot prestupleniya. – Vladyvostok, 1974. – Pp. 175–182.
3. V. N. Kudriavtsev, Obektyvnaia storona prestupleniya / V. N. Kudriavtsev. – М. : Hosiuryzdat, 1960. – 244 с.
4. A. S. Mykhlyn, Posledstviya prestupleniya / A. S. Mykhlyn. – М. : Yuryd. lyt., 1969. – 104 p.
5. P. M. Malanchuk, Kryminalnyi protses / P. M. Malanchuk // Pravoznavstvo : navchalnyi posibnyk / za red. V. V. Sukhonosa. – Sumy : Universytetska knyha, 2005. – Pp. 829-836.
6. Kryminalnyi protses : pidruchnyk / za zah. red. V. V. Kovalenka, L. D. Udalovoi, D. P. Pysmennoho. – К. : Tsentr uchbovoi literatury, 2013. – 544 p.
7. V. P. Palyiuk, Moralniy (neymushchestvenniy) vred / V. P. Palyiuk. – К. : Pravo, 1999. – 232 p.
8. A. Lysenko, Zakhyst prav poterpiloho u kryminalnomu protsesi. Doslidzhennia. [Elektronnyi resurs] / A. Lysenko. – Rezhym dostupu : [http://uccg.org.ua/bulletin/Articles/01\(5\)/10-Doslidzhennya/051001.pdf](http://uccg.org.ua/bulletin/Articles/01(5)/10-Doslidzhennya/051001.pdf).
9. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy : naukovo-praktychnyi komentar ; zah. red. A. A. Hetmana. – Kh. : Pravo, Natsionalnyi universytet “Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho”, Natsionalna akademiia pravovykh nauk Ukrainy, 2012. – 272 p.
10. O. M. Mykolenko, Dobrovilne vidshkoduvannia zapodiianoï kryminalnym pravoporushenniam shkody / O. M. Mykolenko // Zakarpatski pravovi chytannia. – 2017. – Tom 1. – Pp. 353-357.
11. S. V. Smyrnov, Okompensatsyy ushcherba v uholovnom protsesse / S. V. Smyrnov // Vestnyk Dnepropet. un-ta. Pravovedeniye. – 2007. – Pp. 70-71.
12. Evropeiskaia konventsiya po vozmeshcheniyu ushcherba zhertvam nasylstvennikh prestupleniy ot 24 noiabria 1983 hoda [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_319.

13. Compensation to crime victims. European Commission of European Judicial Network [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://ec.europa.eu/civiljustice/comp_crime_victim/comp_crime_victim_ec_en.htm.

14. Criminal Procedure Code of the French Republic (English version). [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://legislationline.org/documents/section/criminal-codes>.